

**Συνέχειες ή ασυνέχειες στην κωμική γλώσσα;
Ο ρόλος των πραγματολογικών μορίων στις (νεοελληνικές) μεταφράσεις της αρχαίας
ελληνικής κωμωδίας**

Anna Lazarova*

Η αρχαία ελληνική γλώσσα αφθονεί σε μόρια, δηλαδή σε μικρές άκλιτες λέξεις, οι περισσότερες μονοσύλλαβες που τροποποιούν το νόημα ενός όρου ή και όλης της πρότασης στην οποία ανήκουν. Λειτουργούν κατά περίπτωση ως σύνδεσμοι, επιρρήματα, προθέσεις και γενικά δηλώνουν βεβαίωση, άρνηση, δισταγμό, πιθανότητα, ερώτηση, ευχή, προτροπή, επίταση κ.ά. Ανάλογα με τις πιο ευδιάκριτες λειτουργίες τους – «να παραπέμπουν στα προηγούμενα ή τα επόμενα (που προϋποθέτει μια συνολική εποπτεία του ευρύτερου συγκειμένου), να οργανώνουν τον διάλογο ή να προσδίδουν μια ορισμένη νοηματική χροιά των λεγομένων από τη μεριά του ομιλητή» (Καρανάσιος & Ευαγγέλογλου 2012, §7.71) – θα μπορούσαμε να πούμε ότι απαντούν στην μοντέρνα σήμερα κατηγορία των δεικτών λόγου, η οποία άνετα συμπεριλαμβάνει όποια ετερογενή λεκτικά στοιχεία με παρόμοιες σημασιολογικές λειτουργίες. Η κατηγορία αυτή καθιερώθηκε στην αγγλόφωνη επιστημονική βιβλιογραφία με την κλασική μελέτη της Schiffrin με τίτλο “Discourse Markers” (1987). Ξεκινώντας από τον ορισμό της Schiffrin και συνοψίζοντας τα βασικά χαρακτηριστικά αυτών των γλωσσικών στοιχείων που διαπιστώνονται και στα ελληνικά, η Γεωργακοπούλου και ο Γούτσος τα περιγράφουν ως «συνδετικά στοιχεία που δε λειτουργούν απλά ως μηχανισμοί συνοχής, αλλά υποδηλώνουν κειμενικές σχέσεις σε όλα τα επίπεδα του λόγου ανάμεσα σε ό,τι λέγεται, ό,τι πράττεται και ό,τι γίνεται αντιληπτό». Οι δείκτες λόγου χαρακτηρίζονται από πολλαπλότητα των λειτουργιών και οι σχέσεις που συνήθως υποδηλώνουν είναι λογικής πληροφορίας, διαδοχικότητας και προθετικότητας μεταξύ των ενοτήτων του λόγου (Γεωργακοπούλου & Γούτσος 1999, 129).

«Στα αρχαία ελληνικά βρίσκουμε πάρα πολλά μόρια με ποικίλες χρήσεις και σημασίες, που όμως διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με την εποχή, τη διάλεκτο, το κειμενικό είδος και τον συγγραφέα. Έτσι, στον Όμηρο, παρατηρείται μια σχετική ρευστότητα και ασυνέπεια στη χρήση των μορίων, ενώ στα κλασικά χρόνια – ακρίβεια και συστηματικότητα· ο διάλογος χαρακτηρίζεται για τη μεγάλη συχνότητα και πολυμορφία των μορίων, ενώ ο συνεχής λόγος όχι τόσο· στην κωμωδία βρίσκουμε περισσότερα μόρια απ’ ό,τι

* Η Anna Lazarova είναι λέκτορας Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Τμήμα Κλασικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Σόφιας και ερευνήτρια στο Τμήμα Εθνογλωσσολογίας του Ινστιτούτου Βουλγαρικής Γλώσσας της Ακαδημίας Επιστημών της Βουλγαρίας. Η παρούσα ανακοίνωση αποτελεί μια πολύ συνοπτική προσέγγιση του θέματος στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής της με τίτλο «Λεξιλόγιο, Γραμματική και Πολιτισμικά Στερεότυπα. Συγκριτική μελέτη της σημασιολογίας και των λειτουργιών των μορίων στη Βουλγαρική και στη Νεοελληνική» που αναφέρεται στη μελέτη των παράγωγων του επιθέτου **μωρός** στις δύο γλώσσες. Email: anna.lazarova@gmail.com

στην τραγωδία και μάλιστα ο Ευριπίδης τα χρησιμοποιεί περισσότερο από τον Σοφοκλή και τον Αισχύλο. [...] και ούτω καθεξής. Αυτές οι διαφορές στη χρήση των μορίων χρησιμεύουν σήμερα ως κριτήριο χρονολόγησης ή ταύτισης των αρχαίων κειμένων.» (Καρανάσιος & Ευαγγέλογλου 2012, §7.72)

Με την πάροδο του χρόνου και την εξέλιξη της γλώσσας, όμως, η ποικιλία των μορίων όπως και η συχνότητα χρήσεώς τους γενικά μειώνεται. Ήδη στη γλώσσα της Καινής Διαθήκης παρατηρείται η τάση αυτή, όπως περιγράφεται από την Margaret Thrall (1962) στο βιβλίο της “Greek Particles in the New Testament”. Συγκρίνοντας τη χρήση μορίων στην κλασσική (αττική) γλώσσα και στην κοινή ελληνιστική η Thrall σχολιάζει πως η διαφορά αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως γλωσσικός εκφυλισμός (linguistic degeneration) αφού η εντύπωση που δημιουργείται είναι ότι η έκφραση υπολείπεται σε γλαφυρότητα. Εκτός από την εξαφάνιση κλασσικών συνδυασμών μορίων, όμως, παρατηρούνται, βέβαια, και νέοι συνδυασμοί, αλλαγές στη σημασία ορισμένων μορίων και σχηματισμός μορίων από άλλα μέρη του λόγου – φαινόμενα που συνήθως ορίζονται ως ανάπτυξη της γλώσσας (linguistic growth) (Thrall 1962, 39-40).

Παρά την παρατηρούμενη σχετική μείωση στη χρήση μορίων, ο αριθμός τους στη Νέα Ελληνική επίσης δεν είναι ασήμαντος, όπως το αποδεικνύει ο Τζάρτζανος στο τέταρτο κεφάλαιο της «Νεοελληνικής Συντάξεώς» του. Αρκετά «προέρχονται από την αρχαία γλώσσα, [...] άλλα είναι δημιουργήματα της Νέας Ελληνικής ή δάνεια από ξένες γλώσσες. (Τζάρτζανος 1996, 130).

Η παρούσα μελέτη εστιάζεται σε ένα υποσύνολο της γενικότερης κατηγορίας των παραδοσιακών μορίων ή των μοντέρνων δεικτών λόγου, για το οποίο προτίμησα τον πιο διαδεδομένο στις πρόσφατες σχετικές μελέτες όρο – *πραγματολογικά μόρια* (Тишева & Χαγτε 2004). Στην παραδοσιακή κατανομή κατά μέρη του λόγου συχνά εντάσσονταν είτε στα επιφωνήματα είτε στα μόρια και αργότερα στην κατηγορία *μεταγλωσσικών εκφράσεων*. Πρόκειται για αποκλειστικά διαλογικά συστατικά που δεν επιτελούν μόνο φατική λειτουργία και προωθούν την επαφή ανάμεσα στους συμμετέχοντες σε μια επικοινωνιακή περίσταση. Παρουσιάζουν επιπλέον και χαρακτηριστικά επιφωνήματος, αλλά δεν είναι ακριβώς πρωτογενή/βασικά επιφωνήματα (primary interjections) με την έννοια των response cries του Goffman (1978, 800), δηλαδή του *ωχ* για παράδειγμα που αποτελεί αυτόματη, ενστικτώδη αντίδραση στο ερέθισμα του πόνου. Μερικά θα μπορούσαν να ενταχθούν στα δευτερογενή/δευτερεύοντα επιφωνήματα (secondary interjections) τα οποία σχετίζονται με άλλα μέρη του λόγου με σαφές σημασιακό περιεχόμενο, όπως τα παράγωγα του επιθέτου *μωρός* – *βρε, μπρε, μωρέ, μωρή, ωρέ* και *ρε*. Γι'αυτό ο ελληνικός όρος *επιφωνηματικά*

μόρια, ο οποίος υποδεικνύει τις επιφωνηματικές τους λειτουργίες χωρίς να τα «υποβαθμίζει» σε απλά επιφωνήματα, εμφανίζεται εξίσου επιτυχής. Η σημασιολογία τους, όσο και «διάχυτη» αν είναι μερικές φορές, αναφέρεται σε τρέχουσα συναισθηματική κατάσταση ή νοητική πράξη του ομιλούντος και στην απλοποιημένη μεταγλώσσα σημασιολογικής περιγραφής της Wierzbicka (1986) αποδίδεται με «εγώ αισθάνομαι...», «εγώ θέλω...», «εγώ νομίζω...» ή «εγώ ξέρω...». Για τον κοινό χρήστη της γλώσσας τα πραγματολογικά μόρια αυτά αποτελούν συντομώτατα γλωσσικά μέσα για συναισθηματική αντίδραση, με τα οποία μπορεί να εκφράσει τη στάση του απέναντι στον συνομιλητή του ή στην κατάσταση. Ορισμένα απ' αυτά συνηθίζονται στην καθομιλουμένη κυρίως με μία μόνο σημασία, όπως π.χ. τα προτρεπτικά *άντε* και *για*, τα οποία αντιλαμβάνονται πλέον ως «δείκτες προστακτικής» (Μπαμπινιώτης 1998, 203). Άλλα χαρακτηρίζονται από πολυλειτουργικότητα, όπως το αποφαιτικό *μπα* το οποίο εκτός από emphatic άρνηση μπορεί να δηλώσει και έντονη απορία ή έκπληξη, αποδοκιμασία, δυσφορία και αγανάκτηση (Τζάρτζανος 1996, 175-176 / Μπαμπινιώτης 1998, 1139), και συχνά «χρησιμοποιείται και με ειρωνική χροιά» (Τζάρτζανος 1996, 175). Ή, για παράδειγμα, το νεοελληνικό κλητικό *βρε* του οποίου η σημασιολογική συμβολή στο εκφώνημα δεν εξαντλείται με την επίταση ή την αντικατάσταση της προσφώνησης, ούτε με την «έκφραση οικειότητας και συναισθηματικής προσέγγισης» (Μπαμπινιώτης 1998, 392 / Greenberg 1996, 58)¹.

Τι πιο κατάλληλο για τη μελέτη των δυναμικών μέσα σ' ένα γλωσσικό σύστημα από τις ενδογλωσσικές μεταφράσεις; Και όταν το ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζεται σε διαλογικά στοιχεία της καθημερινής λεκτικής διεπίδρασης, η στροφή στην κωμωδία είναι λογική. Η κωμική γλώσσα, εκτός άλλων, ξεχωρίζει και για τη συχνή χρήση μορίων και επιφωνηματικών στοιχείων. Στη μεταγλώττιση του λόγου των αρχαίων κωμωδιογράφων, παρατηρείται η εμφάνιση πραγματολογικών μορίων, όπως τα *άντε*, *για*, *μπα*, *μωρέ*, *βρε* και *ρε*, χαρακτηριστικών για τη γλωσσική συμπεριφορά των σύγχρονων Ελλήνων, τα οποία, όμως, πολλές φορές δεν έχουν ακριβή αντίστοιχα στο πρωτότυπο κείμενο, ούτε μόρια, ούτε άλλα μέρη του λόγου. Μερικά από τα εν λόγω μόρια (ελληνικής ή τουρκικής προέλευσης) εμφανίζονται – ή έχουν ακριβέστατα λειτουργικά αντίστοιχα – και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες όπως τη Βουλγαρική, και προστίθενται στις αντίστοιχες διαγλωσσικές μεταφράσεις αρχαίων ελληνικών κωμωδιών.

Για τη μελέτη της συγκεκριμένης μεταφραστικής στρατηγικής αυτής – δηλαδή της προσθήκης πραγματολογικών μορίων στις σύγχρονες μεταφράσεις έργων αρχαίων κωμικών

¹ Για τη σημασιολογία και τις πραγματολογικές λειτουργίες των μορίων παράγωγων του επιθέτου *μωρός* στην Ελληνική και στη Βουλγαρική και για τα μεταφραστικά τους αντίστοιχα στις δύο γλώσσες βλ. Lazarova (2010) και Лазарова (2014a)

ποιητών – χρησιμοποίησα μερικές από τις νεοελληνικές μεταφράσεις και τις λίγες βουλγαρικές μεταφράσεις² της Αριστοφανικής κωμωδίας «Βάτραχοι».

Από τις πολλές νεοελληνικές μεταφράσεις των «Βατράχων» η προκαταρκτική αυτή μελέτη περιορίζεται σε μόνο τέσσερις: του Δημητρακόπουλου (Αριστοφάνης 1910), του Σταύρου (Αριστοφάνης 1991), του Μάτεσι (Αριστοφάνης 1997) και του Μαυρόπουλου (Αριστοφάνης 2008). Παραδέχομαι πως ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα αποτελούσαν η ποιητική έμμετρη μετάφραση του Βάρναλη (Αριστοφάνης 1971) και η πεζή ρυθμική του Ταχτσή (Αριστοφάνης 1982), όπως και η διασκευή του σκηνοθέτη Γιάννη Κακλέα³ για την πρόσφατη (2014) παραγωγή του Εθνικού θεάτρου, οι οποίες δυστυχώς αποδείχθηκαν δυσεύρετες.

Ο θεατρικός συγγραφέας, ποιητής και δημοσιογράφος Πολύβιος Δημητρακόπουλος μεταφράζει τους «Βατράχους» στις αρχές του 20ού αιώνα σε γλώσσα δημοτική. Η «έμμετρη παράφρασή» του – όπως ορίζεται στην έκδοση (Αριστοφάνης 1910) – εντάσσεται στη *Σειρά των Αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων των Εκδόσεων Φέξη*, η οποία για πρώτη φορά προσέφερε συστηματικά στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό την αρχαία ελληνική σκέψη στην πιο σύγχρονη μορφή που πήρε εξελισσόμενο το γλωσσικό της όργανο. Στη μετάφραση του Δημητρακόπουλου του 1910 βρίσκουμε τα εξής νεοελληνικά πραγματολογικά μόρια: **βρε, ε, για, μπα, μωρέ** και **χεμ**.

Η ποιητική έμμετρη μετάφραση του Θρασύβουλου Σταύρου του 1967 προορίζεται για το θέατρο και στον πρόλογό της ο μεταφραστής μάς πληροφορεί πως κατέβαλε ιδιαίτερες προσπάθειες η μετάφρασή του να είναι «άμεσα κατανοητή, με το πρώτο άκουσμα» (Αριστοφάνης 1991, 7) και ότι στην πολύχρονη εργασία του τον συνόδευε πάντα ένας σεβασμός «προς τη νέα γλώσσα και τους νόμους που η φύση της επιβάλλει στη στιχουργία» (Αριστοφάνης 1991, 27). Και λίγο πιο πριν στην *Εισαγωγή* της έκδοσης αναφέρει και το μεταφραστικό του ιδανικό: «να ξαναπλάσεις το έργο και να του δώσεις τη μορφή που θα του έδινε ο ποιητής του, αν γινόταν το θάμα να είχε τη δική σου γλώσσα, ενώ ως προς τα άλλα θα έμενε ο ίδιος, όπως ήταν, μέσα στην εποχή του, με την προσωπικότητά του αμείωτη και απαραχάρακτη. Αυτό δε σημαίνει δουλική προσκόλληση στο κείμενο· γιατί η άλλη γλώσσα φέρνει αναγκαστικά και σε άλλες αλλαγές και ελευθερίες» (Αριστοφάνης 1991, 26). Κάνει εντύπωση πως για τον Σταύρου η γλώσσα είναι το μοναδικό σχεδόν επιτρεπτό μέσο εκσυγχρονισμού ενός αρχαίου έργου και για να πετύχει η θεατρική παράσταση ο λόγος πρέπει να είναι ζωντανός, κουβεντιαστός, ακόμα και σύντομος, για να αντιλαμβάνεται

² Βλ. Јазарова (2014β).

³ Σελλά, Όλγα: «Οι «Βάτραχοι» του Αριστοφάνη ενθουσίασαν - Sold out η παράσταση του Σαββάτου». *Καθημερινή* 4 Αυγούστου 2014. Το άρθρο είναι διαθέσιμο στον σύνδεσμο: <http://www.kathimerini.gr/778702/article/politismos/8eatro/oi-vatraxoi-toy-aristofanh-en8oysiasan---sold-out-h-parastash-toy-savvatoy>

εύκολα ακουστικά. Τα πραγματολογικά (επιφωνηματικά) μόρια ως συντομώτατα και χαρακτηριστικά συστατικά της φυσικής ομιλίας των σύγχρονων Ελλήνων με συχνά περίπλοκο σημασιολογικό περιεχόμενο και συναισθηματικό φορτίο ικανοποιούν απόλυτα τις παραπάνω ανάγκες. Η χρήση τους σχετίζεται με τη λαϊκή μιλιάν που βρίσκουμε σχεδόν σε κάθε έργο που έχει ως σκοπό να διασκεδάσει. Επομένως, σύμφωνα με τον Σταύρου αν γινόταν ο Αριστοφάνης να είχε τη σύγχρονη Ελληνική γλώσσα, θα χρησιμοποιούσε τα *άντε*, *βρε*, *για*, *ε (εε)*, *μωρέ* και *μπα*.

Ως ειδικός στον τομέα της νεοελληνικής μετρικής ο Σταύρου (1930) σχολιάζει και τις σχετικές προκλήσεις υπογραμμίζοντας ότι η τονική βάση της νεοελληνικής στιχουργίας αποκλείει το πλάσιμο ρυθμών που να αντιστοιχούν προς όλους τους ρυθμούς της αρχαίας μετρικής» (Σταύρου 1991: 27-28). Χωρίς να έχω διερευνήσει ιδιαίτερα το θέμα, αλλά με βάση τις παρατηρήσεις μου πάνω στη βουλγαρική έμμετρη μετάφραση των «Βατράχων» του Αλεξάνταρ Νίτσεφ (Αριστοφάνης 1985), υποθέτω πως η προσθήκη πραγματολογικών μορίων διευκολύνει τη μεταφορά των στίχων από τα αρχαία μετρικά σχήματα στα αντίστοιχα σύγχρονα.

Τα περισσότερα νεοελληνικά πραγματολογικά μόρια όσον αφορά στην ποικιλία και στη συχνότητα χρήσης τα βρίσκουμε – αναμενόμενο θα έλεγα – στη μετάφραση του θεατρικού συγγραφέα με εμπειρία ηθοποιού, βοηθού δραματουργού και σκηνοθέτη Παύλου Μάτεσι. Στο Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014) η Λίζα Μαμακούκα⁴ παρουσίασε πολύ ενδιαφέρουσα ανακοίνωση για τις τολμηρές γλωσσικές επιλογές του, για την προσκόλλησή του στην προφορικότητα και την προσπάθειά του να μιμηθεί ακόμα και εκείνη τη «μιμόγλωσσα» που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο ελληνικό προφορικό λόγο. Όντως αρκετά από τα εν λόγω μόρια συχνά συνοδεύονται από ή λειτουργούν ως χειρονομίες. Τα προτρεπτικά *άντε* και *για* είναι ένα ελαφρύ χτύπημα στον ώμο, ενώ το *βρε*, ανάλογα με την επικοινωνιακή περίσταση και τις προθέσεις του ομιλούντος, μπορεί να είναι και μια φάπα.

Στην ελεύθερη σκηνική διασκευή του Μάτεσι εμφανίζεται επιτέλους – και μάλιστα με σχετικά μεγάλη συχνότητα και – το πιο αντιπροσωπευτικό επιφωνηματικό μόριο της σύγχρονης ελληνικής καθομιλουμένης – το *ρε*.

⁴ Μαμακούκα, Λίζα. «Λέξεις -ασπάλακες», «λέξεις- φουρνέλα»: Οι γλωσσικές επιλογές ως μέσο κατάλυσης θεσμών στα μυθιστορήματα του Παύλου Μάτεσι». Ανακοίνωση στο Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών (Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014) «Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία». Η περίληψη είναι διαθέσιμη στην ιστοσελίδα της EENS στον σύνδεσμο: http://www.eens.org/wordpress/wp-content/uploads/2013/03/EENS_5_Programme.pdf

Επιπλέον ο Μάτεσις επιχειρεί μια τολμηρή επέμβαση στο ηχομιμητικό «Βρεκεκεκέξ κοάξ κοάξ» (Aristophanes 1907) του παραχορηγήματος Βατράχων συσχετίζοντάς το με τα **βρε** και **μωρέ**.

(στ.220-225)

[Αριστ.]	βρεκεκεκέξ κοάξ κοάξ.	220
[Ματ.]	<u>Αχ</u> βρε, <u>αχ</u> βρε, <u>αχ</u> βρεκεκεκέξ, κοά κοά, <u>μωρέ</u> , κοάξ.	
[Αριστ.]	<i>Διόνυσος</i> ἐγὼ δέ γ' ἄλγεῖν ἄρχομαι	
[Ματ.]	<u>Βρε</u> , τι κοάξ, <u>ε</u> , τι κοάξ; Εδώ πονάει ο κώκυξ!	
[Αριστ.]	τὸν ὄρρον ᾧ κοάξ κοάξ·	
[Ματ.]	Το οπίσθιο και μαλακό μου μόριο παθαίνει θλάση	
[Αριστ.]	ὕμῖν δ' ἴσως οὐδὲν μέλει.	
[Ματ.]	τι κουά κουά και ὕμνο αρχινάτε, <u>βρε</u> ;	
[Αριστ.]	<i>Βάτραχοι</i> βρεκεκεκέξ κοάξ κοάξ.	225
[Ματ.]	<u>Βρε</u> , <u>αχ</u> , <u>βρε</u> , βρεκεκέξ, <u>βρε</u> κοά, <u>βρε</u> , <u>αχ</u> βρε!	

Επιχειρηματολογία για την προσέγγιση αυτή βρίσκουμε στον πρόλογο της έκδοσης, όπου ο μεταφραστής εκθέτει συστηματικά τις απόψεις του πάνω στις μεταφράσεις των αρχαίων ελληνικών κειμένων. «Για να ιχνεύσουμε τον λογισμό του Αριστοφάνη, πρέπει πρώτα να εισέλθουμε στη γλώσσα του. Να εκκινήσουμε από τον ήχο της ελληνικής. (Αριστοφάνης 1997, 9) [...] Η αριστοφανική γραφή συνιστά μουσική. Και αυτή η μουσική πρέπει να περιωθεί κατά τη μετάφραση, έστω και με μέσα αιρετικά.» (Αριστοφάνης 1997, 13) πιστεύει ο Μάτεσις. «Ο ήχος της λέξης πρέπει να μεταδοθεί μαγικά. Το πρωτότυπο έχει τους ρυθμούς της τότε γλώσσας. [...] Η λέξη γενικά στην ποίηση έχει την ιδιότητα, εκφερόμενη, να ανακαλεί υποσυνειδήτως άλλες λέξεις, διαφορετικού νοήματος, αλλά παρεμφερούς ήχου. [...] Και το διαφορετικό νόημα ενεδρεύει συχνά για [...] να γελοιοποιήσει.» (Αριστοφάνης 1997, 12).

Μιλώντας για τον γλωσσικό ήχο – ως ρυθμός, συλλαβή, επιφώνημα, μορφή χωρίς οριοθετημένο λεξικό νόημα – ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρομοίωση της χρήσης αυτών των μορίων με τη μαγική χρήση της γλώσσας και την πρώιμη παιδική γλώσσα. Όπως παρατηρεί ο Α. Φ. Χριστίδης (1993) πρόκειται για «οριακές δομές, τόσο από άποψη μορφής όσο και από άποψη περιεχομένου, δείκτες συγκινησιακών καταστάσεων που βρίσκονται έξω από το κατηγοριακό ιστό της προτασιακής γλώσσας: δεν είναι ούτε λέξεις ούτε προτάσεις αλλά *ολοφράσεις*.» Κάποια από αυτά λειτουργούν ως «λεκτικά βλήματα» που ξεπηδούν από το λόγο και ασκούν τη μαγική τους επιρροή στους ανθρώπους και τα πράγματα (Malinowski 1965, 261).

Στην πιο πρόσφατη μετάφραση της κωμωδίας – αυτή του Θεόδωρου Μαυρόπουλου του 2008 – αντίθετα στις προσδοκίες δεν χρησιμοποιούνται καθόλου νεοελληνικά πραγματολογικά μόρια. Ο μοναδικός δείκτης προφορικότητας που αφθονεί είναι το *λοιπόν*. Ίσως η έλλειψη αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι η μετάφραση είναι προφανώς σχολική και ως τέτοια οφείλει να είναι σεμνή και πιστή, έστω και λίγο πολύ βαρετή.

Ας δούμε, λοιπόν, πώς αποδίδουν στα νέα ελληνικά οι τέσσερις μεταφραστές ένα από τους στίχους της σκηνής Α' του Προλόγου.

[Αριστοφάνης, στ. 20-25 (Aristophanes 1907)]

<i>Διόνυσος</i>	εἴτ' οὐχ ὕβρις ταῦτ' ἐστὶ καὶ πολλή τρυφή, ὅτ' ἐγὼ μὲν ὦν Διόνυσος υἱὸς Σταμνίου αὐτὸς βαδίζω καὶ πονῶ, τοῦτον δ' ὄχῳ, ἵνα μὴ ταλαιπωροῖτο μηδ' ἄχθος φέροι;
<i>Ξανθίας</i>	οὐ γὰρ φέρω ἴω;
<i>Διόνυσος</i>	πῶς φέρεις γὰρ ὅς γ' ὄχει;

[Δημητρακόπουλος (Αριστοφάνης 1910)]

<i>Ξανθίας</i>	Και πώς; δεν φέρνω απάνου μου μια φορτωσιά μεγάλη;
<i>Διόνυσος</i>	Πώς φέρνεις, <u>βρε</u> , που φέρνεται σε άλλο πράμα πάλι;

[Σταύρου (Αριστοφάνης 1991)]

<i>Ξανθίας</i>	Δὲ σηκώνω;
<i>Διόνυσος</i>	Φυσικά, ἀφοῦ πᾶς καβάλα.

[Μάτεσις (Αριστοφάνης 1997)]

<i>Ξανθίας</i>	Δίχως βάρη!
<i>Διόνυσος</i>	Μάλιστα! Δε σ'έχω, <u>ρε</u> , καβάλα;

[Μαυρόπουλος (Αριστοφάνης 2008)]

<i>Ξανθίας</i>	Δεν είμαι <u>λοιπόν</u> φορτωμένος;
<i>Διόνυσος</i>	Πώς είσαι, αφού <u>καβαλικεύεις</u> ;

Στη βουλγαρική μετάφραση για την οποία ο Νίτσεφ δηλώνει πως την έκανε απευθείας από το αρχαίο ελληνικό πρωτότυπο, επίσης παρατηρείται προσθήκη του βουλγαρικού αντίστοιχου *βρε – όρε*.

[Ничев (Αριστοφάνης 1985)]

КСАНТИЙ:	Не нося ли?
ДИОНИС:	Как носиш, като яхаш, <u>бре</u> !

Στον στίχο 25 του πρωτότυπου κειμένου («πῶς φέρεις γὰρ ὅς γ' ὄχει;») υπάρχουν δύο μόρια *γάρ* και *γε*, αλλά το *βρε* και το *ρε* δεν αντιστοιχούν σ'αυτά. Πιο κοντά τους λειτουργικά είναι το *αφού* και το *λοιπόν*. Το *βρε* και το *ρε* εκφράζουν στάση απέναντι στον συνομιλητή ή/και στην κατάσταση, δηλώνουν οικειότητα και παίρνουν υβριστική χροιά.⁵

⁵ Για πιο λεπτομερή ανάλυση των αντιστοιχιών βλ. Лазарова (2014β).

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το γεγονός ότι το *μωρέ* δε χρησιμοποιείται ούτε μια φορά στο πρωτότυπο κείμενο του Αριστοφάνη, παρ'όλο που ο τύπος της κλητικής πτώσης του επιθέτου *μωρός*, όπως αναφέρεται στο «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας» χρησιμοποιούνταν ήδη από τους κλασικούς, από τον Πλάτωνα και τον Αρριανό, «για να προσφωνήσει κανείς κάποιον επιτιμητικά ή μειωτικά» (Μπαμπινιώτης 1998, 329).

Ποιος ο ρόλος, λοιπόν, των προστιθέμενων πραγματολογικών μορίων στις νεοελληνικές μεταφράσεις της αρχαίας ελληνικής κωμωδίας;

Πρώτα απ' όλα δεν πρόκειται για ακριβή λειτουργικά αντίστοιχα των αρχαιοελληνικών μορίων που έχουν περισσότερο γραμματική ή ακόμα συντακτική λειτουργία, αλλά για ένα νέο υβριδικό είδος γλωσσικών μορφωμάτων που εμφανίζουν σύνθετες σημασίες και επιτελούν ποικίλες λειτουργίες στη συνομιλία. Οι ηχητικές χειρονομίες αυτές, εκτός από τη συναισθηματική στάση του ομιλητή, δηλώνουν και συνοπτικό σιωπηρό/έμμεσο σχόλιο και προκαλούν τον συνομιλητή. Είναι αποκλειστικά διαλογικά συστατικά και σε ένα γραπτό κείμενο λειτουργούν ως δείκτες προφορικότητας. Συνήθως τα πραγματολογικά μόρια αντιλαμβάνονται ως αυθεντικότερα και συχνά ανεπίδεκτα μετάφρασης στοιχεία της μητρικής γλώσσας και ως τέτοια προσδίδουν ζωντάνια, αμεσότητα και παραστατικότητα στον λόγο. Έχοντας υπόψη και την προαναφερθείσα παρατήρηση του Σταύρου, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι λόγω της συντομότητάς τους και του ότι τα περισσότερα εμφανίζονται εγκλιτικά ή προκλιτικά, τα μόρια αυτά βοηθούν στην αντιμετώπιση προβλημάτων μετρικής όσους επιχειρούν έμμετρες μεταφράσεις αρχαίων ελληνικών κειμένων. Αναφερόμενοι στο μέτρο, και στα σχόλια του Μάτεσι περί της μουσικότητας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα επιφωνηματικά μόρια παίζουν ρόλο και στον χαρακτηριστικό ρυθμό της νεοελληνικής καθομιλουμένης.

Βιβλιογραφία

- Aristophanes, Frogs. In: *Aristophanes Comoediae*, ed. F.W. Hall and W.M. Geldart, vol. 2. Oxford: Clarendon Press 1907.
- Αριστοφάνης: *Βάτραχοι*. Μεταφρ. Πολύβιος Δημητηρακόπουλος (Pol Arcas). Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Γεωργίου Φέξη 1910.
- Αριστοφάνης: «Βάτραχοι». Στο: *Οι κωμωδίες του Αριστοφάνη*. Μεταφρ. Θρασύβουλος Σταύρου. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας (1η έκδ. 1967) 6η έκδ. 1991.
- Αριστοφάνης: *Βάτραχοι*. Μεταφρ. Κώστας Βάρναλης. Αθήνα: Κέδρος 1971.
- Αριστοφάνης: «Βάτραχοι». Στο: *Αριστοφάνη Λυσιστράτη, Βάτραχοι, Εκκλησιάζουσες*. Μεταφρ. Κώστας Ταχτσής. Αθήνα: Ερμής 1982.
- Αριστοφάνης: *Βάτραχοι*. Μεταφρ. Παύλος Μάτεσις. Αθήνα: Καστανιώτης 1997.
- Αριστοφάνης: *Βάτραχοι*. Μεταφρ. Θεόδωρος Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος 2008.

- Αριστοφάνης: *Жабите*. В: *Αριστοφάνης. Κομедиαι*. Прев. от старогр. Александър Ничев. София 1985: 545–617.
- Γεωργακοπούλου, Αλεξάνδρα & Δ. Γούτσος: *Κείμενο και Επικοινωνία*, Αθήνα: Ελληνικά γράμματα 1999.
- Goffman, Erving: "Response Cries". *Language*, vol.54, n.4 (1978): 787-815.
- Greenberg, Robert: *The Balkan Slavic appellative*. LINCOS studies in Slavic linguistics 6. München 1996.
- Καρανάσιος, Γιώργος & Δ. Ευαγγέλογλου: «Μόρια». Στο: Σ. Τσέλικας [Επιμ.] *Αρχές Σύνταξης της Αρχαιοελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας 2012. Το έργο είναι διαθέσιμο στην Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα στον σύνδεσμο: http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/composition/page_055.html
- Lazarova, Anna. «Περί των δεικτών λόγου στη Νεοελληνική και τη Βουλγαρική. Τα ελληνικά μόρια βρε και ρε και τα βουλγαρικά αντίστοιχά τους». Στο: *Η Νεοελληνική Γλώσσα στα Βαλκάνια τον 21^ο αιώνα – Έρευνα, Πρόβληματα Διδασκαλίας και Προοπτικές. Πρακτικά του Β' Συνεδρίου των νεοελληνιστών των Βαλκανίων, Σόφια 21-22 Σεπτεμβρίου 2007*. Νέο Βουλγάρικο Πανεπιστήμιο 2010.
- Лазарова, Анна. „Само ние ли говорим на *бе*? За семантиката и функциите на някои частици в балканските езици.“. *Български език* 3 (2014): 90-101.
- Лазарова, Анна. „Кога Дионис говори на *бе* – за прагматичните частици в българските преводи на аристофановата комедия *Жабите*.“. В: Д. Веселинов (състав.), *Единадесета конференция на нехабилитираните преподаватели и докторанти от Факултета по класически и нови филологии 2014*. УИ „Св. Климент Охридски“, София, 2014
- Malinowski, Bronislaw: *Coral Gardens and Their Magic: The language of magic and gardening*. Volume 2, Indiana University Press 1965.
- Μπαμπινιώτης, Γεώργιος: *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας 1998
- Schiffrin, Deborah: *Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press 1987.
- Σταύρου, Θρασύβουλος. *Νεοελληνική μετρική*. Εν Αθήναις: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1930.
- Τζάρτζανος, Αχιλλέας: *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*. Τόμος Β', Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη Αφοί 1996.
- Thrall, Margaret: *Greek Particles in the New Testament*. NTTS 3. Leiden: Brill 1962.
- Тишева, Йовка & X. Ρο Хауге: „Частицата *абе* като прагматичен маркер“. *Проблеми на българската разговорна реч* 6 (2004): 255-266.
- Χριστίδης, Αναστάσιος-Φοίβος: «Διάχυτες σημασίες». Στο: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Πρακτικά της 14ης ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη 1993: 85-97.
- Wierzbicka, Anna: “A Semantic metalanguage for description and comparison of illocutionary meanings”. *Journal of Pragmatics* 10 (1986): 67-107.